

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КУЗЬМІН ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 316.614.6:376.64.046.16(477)(043.3)

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ СИРІТ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ:
СОЦІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Запоріжжя – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя).

Наукові керівники: доктор соціологічних наук, професор
СКІДІН Олег Леонідович,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя),
професор кафедри соціології та соціальної роботи;

доктор соціологічних наук, доцент
ЯДРАНСЬКИЙ Дмитро Миколайович,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя),
завідувач кафедри соціології та соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор
БАКІРОВ Віль Савбанович,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
ректор, завідувач кафедри прикладної соціології;

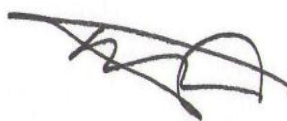
кандидат соціологічних наук
ГОРДІЄНКО Наталія Миколаївна,
Хортицький національний навчально-реабілітаційний
багатопрофільний центр (м. Запоріжжя),
заступник директора з науково-методичної роботи.

Захист відбудеться “22” жовтня 2013 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.02 у Класичному приватному університеті за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 114.

Автореферат розісланий “20” вересня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.В. Глазунов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Гуманістичні засади сучасної соціальної політики в Україні реалізуються в багатьох заходах, спрямованих на реабілітацію та адаптацію тієї частини населення, що потребує соціального супроводу. Останніми роками відбувається оновлення підходів до здобуття вищої освіти особами з різних специфічних соціальних груп, зокрема сиріт. Держава сприяє цим студентам у соціальному становленні, гармонійному розвитку, забезпечуючи їм доступ до вищої освіти як засобу успішної адаптації до дорослого життя.

На сьогодні спостерігається поширення соціального сирітства, яке є одним із проявів демографічної кризи та соціокультурних дисфункцій, що негативно впливає на потенціал розвитку всього суспільства, оскільки створює ризик зниження якості життя українців у майбутньому.

Досліджуючи соціальні наслідки сирітства в Україні, потрібно, насамперед, зазначити, що наявність сиріт у суспільстві збільшує кількість соціальних проблем. Зупинити поширення таких наслідків можна шляхом побудови та використання соціальних технологій і моделей соціального супроводу в контексті інклюзивного навчання в закладах освіти, зокрема у ВНЗ. Специфічна роль ВНЗ полягає в тому, що в них відбувається остаточне засвоєння соціальних норм, які забезпечують процес соціальної інтеграції особистості, що включає визначення рівня соціальної девіантності студентів-сиріт як носіїв соціальної ексклюзії, параметрів соціального середовища, зокрема, провідних соціальних норм середовища; виявлення рівня активності студентів-сиріт у засвоєнні існуючих соціальних норм; розробку індивідуальних заходів, що сприяють засвоєнню соціальних норм у навчанні, спілкуванні, позитивному ставленні до себе, до планів на майбутнє тощо. У процесі соціально-виховної взаємодії у ВНЗ відбувається включення сиріт у ці види діяльності на основі суб'єкт-суб'єктних відносин. Відповідно, моделі соціалізації сиріт у межах освітнього закладу повинні передбачати здобуття ними не просто середньої чи вищої освіти як такої, а інклюзивної освіти як важливого етапу їх соціалізації й інтеграції в суспільство.

Наукове завдання полягає в теоретичному та емпіричному з'ясуванні проблем соціалізації студентів-сиріт, розробці соціотехнологічної моделі їх подолання, заснованої на комплексному соціальному супроводі цієї категорії студентів.

Студенти пільгових категорій були об'єктом дослідження порівняно невеликої кількості соціологів, при цьому основну увагу зосереджено на окремих аспектах соціалізації та соціальної адаптації студентів і дорослих осіб з вадами фізичного розвитку, таких як: соціологічна концептуалізація інклюзивної освіти (О. Дікова-Фаворська), соціологічні аспекти життєвих стратегій (Г. Бурова), вища освіта як чинник підвищення соціального статусу (О. Фудорова), соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору (Т. Гребенюк), соціальна адаптація осіб з розумовою відсталістю (А. Воробець), соціалізація підлітків та молоді з особливими потребами (Н. Гордієнко), розробка моделей адаптації різних груп потерпілих (Н. Ходорівська) тощо.

Найбільш ґрунтовно досліджувала проблеми сиріт як соціальної групи О. Коваленко, однак у своїй праці автор здебільшого аналізувала чинники, що зумовлюють природу й масштаби поширення соціального сирітства та життєдіяльність сиріт, які навчаються в різних інтернатних закладах.

Українська наукова думка щодо соціалізації була сформована такими дослідниками, як: Л. Аза, В. Андрущенко, В. Астахова, В. Бакіров, В. Городяненко, О. Дікова-Фаворська, Н. Костенко, В. Кремінь, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, Ж. Малахова, І. Мартинюк, В. Ніколаєвський, В. Пилипенко, Н. Соболева, Л. Сокурянська, О. Якуба.

Соціальні технології детально розглянуто в працях М. Бірюкової, Н. Долматової, В. Подшивалкіної, О. Скідіна, Ю. Сурміна, М. Туленкова та ін.

Проведений аналіз сучасних наукових праць дав змогу сформулювати *гіпотезу дослідження*, згідно з якою впровадження розробленої моделі соціалізації й комплексного соціального супроводу дасть можливість удосконалити процес соціалізації та створити адаптивні умови для ефективного виходу студентів-сиріт на сучасний ринок праці, а також сприятиме вирішенню їх соціальних проблем і сформує основу для успішнішої інтеграції в суспільство.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми Класичного приватного університету “Соціальні дисфункції в сучасному українському суспільстві” (номер державної реєстрації 0110U003967). Роль автора полягає в розробці підрозділу “Модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ” (довідка № 06-13 від 21.06.2013 р.).

Мета й завдання дослідження. *Мета дослідження* – визначити стан і проблеми соціалізації студентів-сиріт, розробити модель їх соціалізації та комплексного соціального супроводу у ВНЗ.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- теоретично та емпірично охарактеризувати студентів-сиріт як окрему специфічну категорію студентів у ВНЗ;
- виявити особливості соціалізаційних процесів, що спостерігаються в сиріт, які навчаються у вищих навчальних закладах;
- визначити основних агентів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ та рівні їх впливу;
- запропонувати параметри соціологічного діагностування особливостей соціалізації сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ;
- розробити багаторівневу модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ в українських реаліях і визначити методичне наповнення науково-педагогічної та виховної роботи посадових осіб зі студентами-сиротами;
- надати рекомендації щодо підвищення ефективності засобів соціалізації сиріт.

Об'єкт дослідження – інтеграція сиріт у суспільне життя.

Предмет дослідження – особливості соціалізації студентів-сиріт під час навчання у ВНЗ та в постнавчальний період.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою вивчення особливостей соціалізації сиріт у вищих навчальних закладах України є загальнонаукові й спеціальні методи дослідження. У ході дослідження використано методи історичного, системного й структурно-функціонального аналізу – для теоретичного аналізу проблеми соціалізації сиріт у сучасному соціологічному дискурсі; методи аналізу та синтезу – для з'ясування генези поняття “соціалізація сиріт”, його застосування в теоретичній науці й суспільній практиці; порівняльний аналіз і методи аналізу документів, абстрагування – для порівняння теоретичної та емпіричної характеристик студентів-сиріт як окремої специфічної соціальної групи; метод формалізації й типологізації за ознакою дієвості впливу кожного агента – для визначення агентів соціалізації студентів-сиріт; порівняльний аналіз документів і статистичних даних, юридично-правових документів – для дослідження практик застосування нормативно-правової бази щодо соціальної підтримки студентів-сиріт в Україні; спеціальні емпіричні методи – для дослідження вітчизняних реалій соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ; вторинний соціологічний аналіз, типологічний аналіз проблем сиріт – для виявлення параметрів соціального діагностування особливостей соціалізації цих осіб в умовах ВНЗ; індивідуальні інтерв'ю, вторинний соціологічний аналіз, включене спостереження – для визначення проблем студентів-сиріт в українських реаліях; анкетування – для збору соціологічної інформації з метою діагностування особливостей соціалізації сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ; експертні та стандартизовані інтерв'ю, спостереження, біографічний та історично-порівняльний методи – для дослідження соціалізації випускників ВНЗ із числа сиріт у постнавчальний період; методи логіко-системного моделювання (модель соціалізації студентів-сиріт в умовах ВНЗ), прогностного проектування (організація та планування процесу соціалізації й комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ) – для визначення соціальної технологізації процесу соціалізації студентів-сиріт.

Емпіричну базу дисертації становлять результати соціологічного дослідження, проведеного автором: *перший етап* (восени 2011 р.) – анкетне опитування “Аналіз проблем студентів-сиріт у вищих навчальних закладах” ($n = 440$), у якому взяли участь студенти-сироти, студенти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа та студенти, які у віці після 18 років залишились без батьків; *другий етап* (навесні 2012 р.) – частково структуроване інтерв'ю щодо життєвих шляхів колишніх студентів-сиріт ($n = 22$), які з різних причин закінчили навчання у ВНЗ м. Запоріжжя у 2005–2011 рр.: відраховані у зв'язку з успішним завершенням навчання та здобуттям освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст” (“магістр”), у зв'язку з переведенням до інших закладів чи відрахуванням за невиконання навчального плану тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній соціологічній науці проведено комплексне дослідження процесу соціалізації студентів-сиріт під час навчання у ВНЗ; на ґрунті якого розроблено модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах.

У межах дослідження одержано результати, які мають ознаки наукової новизни, а саме:

вперше:

– завдяки теоретичній інтерпретації отриманих автором емпіричних даних систематизовано проблеми соціалізації студентів-сиріт, серед яких найбільш поширеними виявилися такі: недостатність мотивації до здобуття якісної вищої освіти; низький рівень знань, одержаних у попередніх навчальних закладах; недостатність навичок самоорганізації; слабкість та неефективність зв'язків із соціальним середовищем;

– у вітчизняній соціології розроблено багаторівневу модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ, для кожного рівня цієї моделі сформульовано функціональні завдання відповідного напрямку, що мають бути виконані в процесі її реалізації;

удосконалено:

– класифікацію основних агентів процесу соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ за ознакою дієвості впливу кожного з агентів на процес соціалізації. Встановлено, що найбільш дієвими на сьогодні є агенти соціалізації прямої та індивідуальної дії: піклувальники, соціальні працівники, вихователі з попередніх навчальних закладів. Запропонована ієрархія агентів дає можливість оптимізувати процес соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ шляхом залучення до участі у виховному процесі й цих агентів впливу;

– типологію сиріт у ВНЗ, а саме: запропоновано, крім традиційних типів сирітства, виділити окремо категорію студентів ВНЗ, які під час навчання у віці після 18 років залишились без батьків; обґрунтовано доцільність поступового надання цій категорії адекватної соціальної допомоги та підтримки;

– структурну схему причин біологічного й соціального сирітства студентів-сиріт, у якій враховано особливості процесу соціалізації студентів-сиріт залежно від специфіки проблем, які призвели до надання відповідного соціального статусу. На підставі даних, отриманих шляхом використання біографічного методу, встановлено, що в загальній структурі сирітства переважає соціальне (74%), для якого найбільш поширеною є ситуація, коли фіксується смерть батька (матері), і далі йде поступове самоусунення другого з батьків від виконання своїх функцій, що в кінцевому підсумку призводить до погіршення рівня інтеграції студентів-сиріт у суспільство;

дістали подальшого розвитку:

– аналіз практик застосування нормативно-правової бази для соціальної підтримки студентів-сиріт в Україні, у результаті якого виявлено низку недоліків, що призводять до соціальної дезадаптації, серед них: несистематичне одержання знань та набуття вмінь, поступове накопичення академічних заборгованостей; слабкий соціальний контроль з боку контролюючих і правоохоронних органів; наявність практик відходу від навчальної діяльності до форм позанавчального дозвілля. На цій підставі сформульовано пропозиції щодо зміни інституційної системи України з метою забезпечення державної та соціальної підтримки таких осіб;

– аргументація створення механізму соціальної взаємодії агентів соціалізації зі студентами-сиротами, спрямованого на підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці; елементами такого механізму є форми взаємодії як зі стандартними агентами (соціальними працівниками, центрами соціальних служб), так і соціальними організаціями нового типу: громадськими об'єднаннями, органами студентського самоврядування тощо;

– деталізація необхідних і достатніх умов здійснення успішнішої соціалізації студентів-сиріт у межах ВНЗ; до перших віднесено одержання якісних знань, до других – залучення студентів-сиріт до організованого молодіжного руху, розвиток навичок спільного проживання в гуртожитку, активної громадської та трудової діяльності (у тому числі під час практик, стажувань).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення роботи розширюють наукові уявлення про життєдіяльність сиріт як окремої специфічної соціальної групи, використання їх у практичній роботі надасть можливість ефективніше сприяти соціальній інтеграції сиріт у соціум.

З метою підвищення ефективності соціального супроводу сиріт у різних навчальних закладах матеріали дисертації були використані департаментом соціального захисту населення Запорізької обласної державної адміністрації (довідка № 01-24/347 від 18.06.2013 р.) з метою підвищення ефективності соціального супроводу сиріт у різних навчальних закладах; відділом по роботі з молоддю, сім'єю та позашкільної виховної роботи департаменту освіти і науки, молоді та спорту Запорізької міської ради з метою надання соціальної допомоги та послуг дітям, молоді пільгових категорій, сім'ям, які потребують невідкладної допомоги, використання тематики в загальноміських конкурсах соціальної реклами (довідка № 05-21/227 від 27.06.2013 р.), Міжнародним благодійним фондом “Українська біржа благодійності” при розробці соціальних благодійних проектів, волонтерських заходів, конкурсів наукових робіт (довідка № 65/1 від 20.06.2013 р.).

Основні положення й рекомендації моделі соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ були використані в управлінсько-освітній діяльності з метою підвищення ефективності навчального-виховного процесу таких ВНЗ: Класичний приватний університет (довідка № 03-13 від 21.06.2013 р.), Запорізький національний університет (довідка № 01-25/81 від 18.06.2013 р.), Запорізький національний технічний університет (довідка № 39-01/2440 від 21.06.2013 р.).

Результати дослідження використовують у навчальному процесі Класичного приватного університету, зокрема при викладанні дисциплін “Соціальна робота з різними групами клієнтів”, “Соціальний супровід клієнта”, “Інноваційні методики в соціальній роботі” (довідка № 04-13 від 21.06.2013 р.); Запорізького національного технічного університету, зокрема при викладанні курсів “Соціалізація особистості”, “Соціальне забезпечення населення”, “Технології соціальної роботи” (довідка № 39-79/2439 від 21.06.2013 р.). Матеріали дослідження можуть бути використані при формуванні національних доповідей, державних програм, комплексних програм соціального захисту; для методичного наповнення посібників та підручників відповідної тематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею. Висновки й результати, у тому числі ті, що розкривають наукову новизну, отримані та сформульовані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових конференціях:

– *міжнародних*: ІХ Афанасьєвських читаннях “Управление социальными процессами в условиях модернизации России: теория и практика” (м. Руза, Росія, 2011 р.); Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих науковців “Соціальні зміни та культурна ідентичність” (м. Одеса, 2011 р.); ІХ Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів “Соціологія в (пост)сучасності” (м. Харків, 2011 р.); ХІХ Міжнародній науковій конференції студентів і молодих учених “Наука і вища освіта” (м. Запоріжжя, 2011 р.); 71 Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів з міжнародною участю, присвяченій Дню науки “Сучасні аспекти медицини і фармації-2011” (м. Запоріжжя, 2011 р.); Щорічній міжнародній науково-практичній конференції “Запорізькі правові читання” (м. Запоріжжя, 2011 р.); Х Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів “Соціологія в (пост)сучасності” (м. Харків, 2012 р.); ХХ Міжнародній науковій конференції студентів і молодих учених “Наука і вища освіта” (м. Запоріжжя, 2012 р.); ІІ Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених “Дитинство. Освіта. Соціум” (м. Київ, 2013 р.);

– *всеукраїнській*: ІІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції “Соціологія праці та зайнятості: шляхи інституалізації та перспективи розвитку” (м. Київ, 2011 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено у 18 працях, з яких: 7 – статті в наукових фахових виданнях, 2 – статті в інших виданнях, 9 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Робота містить 2 таблиці, 29 рисунків. Обсяг основного тексту дисертації – 196 сторінок, 4 додатки викладено на 19 сторінках, список використаних джерел (183 найменування) – на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; сформульовано мету й завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження; викладено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію, публікації, структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ – “*Теоретико-методологічні засади процесу соціалізації студентів-сиріт*” – складається із чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. “Теоретичний аналіз проблеми соціалізації сиріт у сучасному соціологічному дискурсі”* розглянуто соціалізацію як процес взаємодії людини та соціального середовища. Встановлено, що людина не

просто набуває соціального досвіду, а перетворює його відповідно до своїх цінностей, орієнтацій тощо. Сутність соціалізації полягає в тому, що в процесі її проходження людина формується як член суспільства, до якого вона належить.

З іншого боку, соціалізація, будучи процесом взаємодії людини та соціального середовища, забезпечує набуття соціального досвіду й перетворення його на свої цінності, орієнтації. Основним та найбільш впливовим агентом була й залишається сім'я. Оскільки сироти та особи, позбавлені батьківського піклування, проживають поза сім'ями своїх біологічних батьків, засвоєння соціального досвіду ними деформується, а відповідно, цінності й орієнтації будуть не зовсім адекватним суспільним, у тому числі щодо здобуття освіти.

Реабілітація осіб із сирітським минулим, повернення їх до традиційних устоїв, надання можливості здобувати вищу освіту нарівні зі студентами зі звичайних родин дають їм змогу вирівняти свої статусні позиції, підвищити соціалізаційний потенціал. Наявність вищої освіти є дійовим чинником успішної самореалізації сиріт у відповідній сфері життя. Проте робити висновки про ефективність соціалізації лише за умов отримання диплома про вищу освіту неможливо, адже його наявність декларативно свідчить лише про факт набуття професійних норм і цінностей, при цьому низка загальних норм та цінностей (у тому числі норм праці) лишається невизначеною, а часто й нерозвиненою.

У підрозділі 1.2. *“Характеристика студентів-сиріт як окремої специфічної соціальної групи”* розглянуто студентів-сиріт як частку молоді, яка навчається у ВНЗ та має відмінні від інших характеристики, що й надає змогу виділити її як окрему специфічну соціальну групу. Визначено, що кількість сиріт в Україні на сьогодні сягає понад сто тисяч осіб. Серед їх контингенту одна третина – це особи, батьки яких померли, тобто біологічні сироти. Інша частина цієї групи є сиротами при живих батьках, тобто соціальними сиротами.

Аналізуючи соціальну ситуацію розвитку сиріт на перехідних етапах життя, перш за все, звертають увагу на розлучення з батьками, що викликає депривацію. На основі узагальнення даних ряду авторів встановлено, що для студентів-сиріт характерними є нижчий рівень шкільних знань порівняно з іншими; підвищене почуття тривожності; підвищена чутливість до образ; труднощі в прийнятті рішень, визначенні власних потреб і проблем, встановленні контактів; необізнаність з наявними соціальними інституціями та видами допомоги, яку вони надають; відсутність стабільної емоційної підтримки; невміння вирішувати майнові й житлові проблеми (розпоряджатись коштами, готувати їжу, доглядати за власними речами); занижені здібності вербально вирішувати конфлікти в гуртожитку, комунальній квартирі; труднощі з організацією харчування; відсутність або недостатність знань щодо призначення та взаємодії різноманітних соціальних інституцій; утриманське ставлення до соціуму; занижена самооцінка тощо.

Проведений теоретичний аналіз загалом надав змогу побудувати теоретичну характеристику студента-сироти та визначити проблемне поле для подальшого емпіричного аналізу.

У підрозділі 1.3. *“Основні агенти соціалізації студентів-сиріт”* подано класифікацію агентів соціалізації в континуумі “студент-сирота/ВНЗ”, проаналізовано специфіку впливу основних агентів.

Встановлено, що найбільш дієвими в підтримці сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ є на сьогодні агенти соціалізації прямої та індивідуальної дії: піклувальники, соціальні працівники, вихователі з попередніх навчальних закладів. Виявлено, що за відсутності такого важливого агента соціалізації, як сім'я, сам процес соціалізації в сиріт відбувається лише частково.

Це дає підстави констатувати значущість для студента-сироти такого агента соціалізації, як ВНЗ (де агентами є викладачі, академічні групи, студентські організації). Встановлено, що в умовах кредитно-модульної системи студентам-сиротам необхідно працювати над саморозвитком і самовдосконаленням з підвищеною ретельністю та посидючістю, однак у більшості випадків останнє залишається нерозвиненою нормою.

Засобами впливу в цьому разі є віртуальне спілкування, поширення інформаційних технологій у навчальній діяльності; навчання тайм-менеджменту тощо. Встановлено, що студентський гуртожиток є окремим агентом соціалізації, в якому студенти перебувають більшу частину вільного від навчання часу, а тому визначено необхідність приділення додаткової уваги питанню їх перебування в гуртожитку вихователями та адміністрацією цих підрозділів.

У підрозділі 1.4. *“Аналіз практик застосування нормативно-правової бази щодо соціальної підтримки студентів-сиріт в Україні”* розглянуто нормативно-правову базу, зокрема виявлено перелік пільг та гарантій студентам-сиротам, які навчаються у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, з позиції їх соціальної ефективності. Основні питання життєдіяльності студентів-сиріт та студентів, позбавлених батьківського піклування, врегульовано на законодавчому рівні: передбачено забезпечення житлом, харчуванням, академічними (соціальними) стипендіями, різними заохоченнями, компенсаційними виплатами.

З'ясовано, що однією з головних соціальних проблем підтримки сиріт на сучасному етапі є неконтрольованість їх соціальної взаємодії з основними агентами соціалізації, особливо тими, які мають здійснювати соціальний супровід (куратори академічних груп, заступники деканів з виховної роботи, представники студентського самоврядування, соціальні працівники). Зазначене призводить до несистематичного одержання знань та набуття вмінь, поступового накопичення академічних заборгованостей. Встановлено, що чи не єдиним соціальним механізмом, що спонукає посадовців звертати увагу основних агентів соціалізації на якість навчання та позанавчальну діяльність сиріт, є наявність соціального контролю з боку контролюючих органів.

Існує проблема із численними готівковими перерахуваннями коштів на банківські рахунки сиріт від ВНЗ. Цей факт, за умови відсутності вмінь та навичок їх правильно витратити й розподіляти, призводить до появи практик відходу від навчальної діяльності до форм позанавчального дозвілля, що, врешті-решт, позначається на успішності й подальшому перебуванні у ВНЗ.

Експертні опитування показують, що практики застосування нормативно-правової бази мають бути дещо видозмінені до такого: отримання коштів на харчування повинні зводитись до отримання талонів на харчування в студентських їдальнях; кошти, які виділяються сиротам на закупівлю одягу та взуття, також мають бути контрольованими ВНЗ, тощо.

Визначено проблеми, що існують у соціальній підтримці осіб, які під час навчання у ВНЗ у віці після 18 років залишилися без батьків. Оскільки така особа до повноліття не мала статусу дитини-сироти, перелік пільг у такому разі значно скорочується, хоча студент перебуває в подібних соціальних умовах під час навчання у ВНЗ. Для цієї категорії проблемою є пільговий вступ на п'ятий курс навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст” (“магістр”) та отримання матеріальної підтримки в збільшеному розмірі, що істотно обмежує їх права. Зазначене зумовило необхідність введення до типології сиріт додаткового статусу з пропозицією надання цим студентам повного комплексу державних пільг з моменту смерті батьків: звільнення від сплати за проживання в гуртожитках, безкоштовне здобуття повної вищої освіти незалежно від їх віку.

Другий розділ – *“Соціалізація студентів-сиріт у ВНЗ: вітчизняні реалії”* – складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *“Параметри соціального діагностування особливостей соціалізації сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ”* на підставі аналізу методологічних і методичних проблем обґрунтовано доцільність проведення соціального діагностування характеристик процесу соціалізації сиріт в умовах ВНЗ у чотири етапи: теоретичний, пілотажний, польовий, завершальний.

Для більш повного розкриття особливостей соціалізації студентів-сиріт передбачено аналіз життєвого шляху сиріт, які перебували в різних формах виховання. Запропоновано отримувати сумарні коефіцієнти негативного соціалізаційного досвіду, які варто враховувати при соціологічному аналізі даних у межах цього дослідження. Отримані коефіцієнти негативного соціалізаційного досвіду згруповано за наборами значень від 1 до 5 і від 6 до 16 пунктів, що відображають, відповідно, позитивний і негативний соціальний досвід. Чим вищий показник коефіцієнта негативного соціалізаційного досвіду, тим у більшій кількості форм виховання перебувала особа, мала відповідні негативні соціальні практики при взаємодії з колишнім оточенням. Це дало підстави для диференціації й порівняння соціального досвіду всіх сиріт-респондентів.

Враховуючи специфіку навчання сиріт у ВНЗ, як основні взято такі параметри: вік вступу на перший курс; вік надання соціального статусу; стать; курс навчання; параметр, який визначив ВНЗ для вступу; територіальне розташування ВНЗ; зв'язки з друзями з попередніх місць навчання (перебування); конфліктологічні взаємодії студентів-сиріт з основними агентами їх соціалізації; перебування в шлюбі; плани створення власної сім'ї; стан здоров'я; успішність у навчанні; джерела доходів; частота спілкування з куратором групи; плани на проживання після завершення ВНЗ; готовність виходу на сучасний ринок праці.

У підрозділі 2.2. *“Проблеми студентів-сиріт в українських реаліях: соціологічний вимір”* подано соціологічну характеристику проблем студентів-

сиріт на основі емпіричного аналізу даних, отриманих у ході авторського соціологічного дослідження.

Встановлено, що однією з найважливіших проблем, що впливає на рівень соціалізації респондентів, є соціальні передумови сирітства. Так, 74% студентів є соціальними сиротами, а 26% – біологічними; 7,5% студентів залишились без батьків під час навчання у ВНЗ після досягнення ними повноліття; максимальне зростання цього показника зафіксовано у віці респондентів 15 років (14,2%). Позитивно впливає на проходження в них адаптації та соціалізації те, що 39,6% респондентів стали сиротами у віці після 15 років, тобто в більш зрілому віці. Щодо місць проживання, то 55% студентів-сиріт приїхали на навчання з інших населених пунктів (з них 24% – із сіл та селищ міського типу, 31% – з міст).

Аналізуючи дані щодо стану здоров'я, можна зробити висновок, що 51% респондентів вважають його задовільним, 15% мають хронічні захворювання, 2% – інвалідність. Решта 32% вважають свій стан здоров'я відмінним. Щодо академічної успішності встановлено, що п'ята частина сиріт складає сесії із середнім балом 3,0. Добрі та відмінні показники навчання мають 43,0% опитаних; решта (37%) мають середній бал 3,00–4,00. До вступу до ВНЗ їх успішність була кращою, причому їх відсоток зі вступом до ВНЗ падає удвічі.

Оцінки респондентів роботи кураторів академічних груп свідчать про неналежний рівень її виконання. Так, 19% сиріт відповіли, що не знають, хто такий куратор; зустрічаються з куратором: кожні півроку – 13%; раз на рік – 14%, проте 54% відзначили щомісячне спілкування. Більше того, 23% респондентів вважають, що ставлення до них викладачів, співробітників ВНЗ не є позитивним.

Одним з основних питань, які стоять перед сиротами після закінчення ВНЗ, є пошук подальшого місця проживання. Згідно з відповідями сиріт, 39% респондентів планують проживати в успадкованому житлі, 13% – у житлі піклувальників, решта (понад 48%) – це потенційні особи без місця проживання, які очікують на допомогу держави. Найбільшою проблемою є те, що ці респонденти очікують отримати житло, яке надається за умови перебування на обліку у квартирній черзі, але водночас вони не знають, як і куди подавати відповідний комплект документів (64%).

Основними бар'єрами соціалізації студентів-сиріт визначено: відсутність системної соціальної роботи у ВНЗ; негативний соціальний досвід сиріт; погіршений стан здоров'я; відсутність мотивації. Основними ж критеріями соціалізації запропоновано такі: отримання якісних знань; залучення студентів до організованого молодіжного руху; розвиток навичок спільного проживання в гуртожитку.

У підрозділі 2.3. *“Подальша соціалізація випускників ВНЗ із числа сиріт у постнавчальний період”* на основі аналізу індивідуальних інтерв'ю встановлено широкий спектр їх проблем.

Досвід сімейного виховання, особливо його позитивна складова, створює гарне підґрунтя для успішної соціалізації та подальшої інтеграції в суспільство. Деприваційні показники зумовлюють на цьому етапі реальні труднощі, за

якими проглядаються специфічні наслідки соціалізації колишніх студентів-сиріт із ВНЗ у постнавчальний період.

Результати емпіричних досліджень дають змогу констатувати, що використання коштів державного бюджету, які багато років поспіль витрачаються на соціальну підтримку сиріт, є малоефективним. Це підтверджують низька мотивація до працевлаштування, утриманські погляди більшості випускників-сиріт, фактичне “відхрещення” держави від проблем отримання першого робочого місця, надання житла. Додатковою проблемою є слабе сприяння більшості ВНЗ трудовій адаптації, а також створення економічних умов для подальшої інтеграції. Зокрема, молодь не отримує житло, тому що не була поставлена на спеціальну “квартирну чергу”.

Аналізуючи подальшу соціалізацію випускників ВНЗ із числа сиріт у постнавчальний період, можна дійти висновку, що вони стикаються з великою кількістю проблем, які зумовлюють їх соціальну девіантність та створюють негативні соціальні наслідки при вході в доросле життя. Такими можна вважати *освітні*, що зумовлені низьким освітнім рівнем ще із часів навчання в загальноосвітніх закладах; *житлово-побутові* – зумовлені відсутністю власного житла або відсутністю перспектив отримати житло від держави, перебуваючи на спеціальному обліку; *сімейно-побутові*, що пов’язані із взаєминами з біологічними батьками (яких позбавлено батьківських прав) чи іншими близькими родичами; *соціально-психологічні*, що ґрунтуються на складності входження в нове соціальне середовище, враховуючи особистісні риси характеру кожного представника соціальної групи сиріт; *соціально-економічні*, які зумовлені відсутністю в осіб із сирітським минулим умінь самостійно заробляти гроші, навичок витратити та заощаджувати кошти, практичних навичок складання резюме, готовності до проходження співбесід із роботодавцем; *стан здоров’я*, адже більшість осіб із сирітським минулим потребує реабілітації в стаціонарних умовах; *культурно-дозвіллієві*, що спрямовані на організацію власного дозвілля та культурного відпочинку.

Третій розділ – “Соціальна технологізація процесу соціалізації студентів-сиріт” – складається з трьох підрозділів, де на основі емпіричного матеріалу розроблено модель соціалізації цієї категорії студентів.

У підрозділі 3.1. “Модель соціалізації студентів-сиріт в умовах ВНЗ” розглянуто технологізацію процесу соціалізації, розроблено модель соціально-технологічного впливу, основу якої становлять соціалізація та комплексний соціальний супровід студентів-сиріт у вищих навчальних закладах у контексті інклюзивного навчання. Відповідно до кожного періоду сформовано блоки функціональних завдань: юридичного й економічного консультування, психологічної допомоги, інформаційного насичення з боку студентських профспілок та органів самоврядування. Графічно модель подано на рис. 1.

Основними виконавцями моделі є: студент-сирота; суб’єкти: комісія соціального захисту профкому студентів (студентського самоврядування); сім’я опікунів (піклувальників), колишні вихователі; соціальний працівник, соціальна чи психологічна служба ВНЗ; адміністрація факультету, ВНЗ; орган охорони здоров’я, відділ опіки, органи державної влади та місцевого самоврядування.

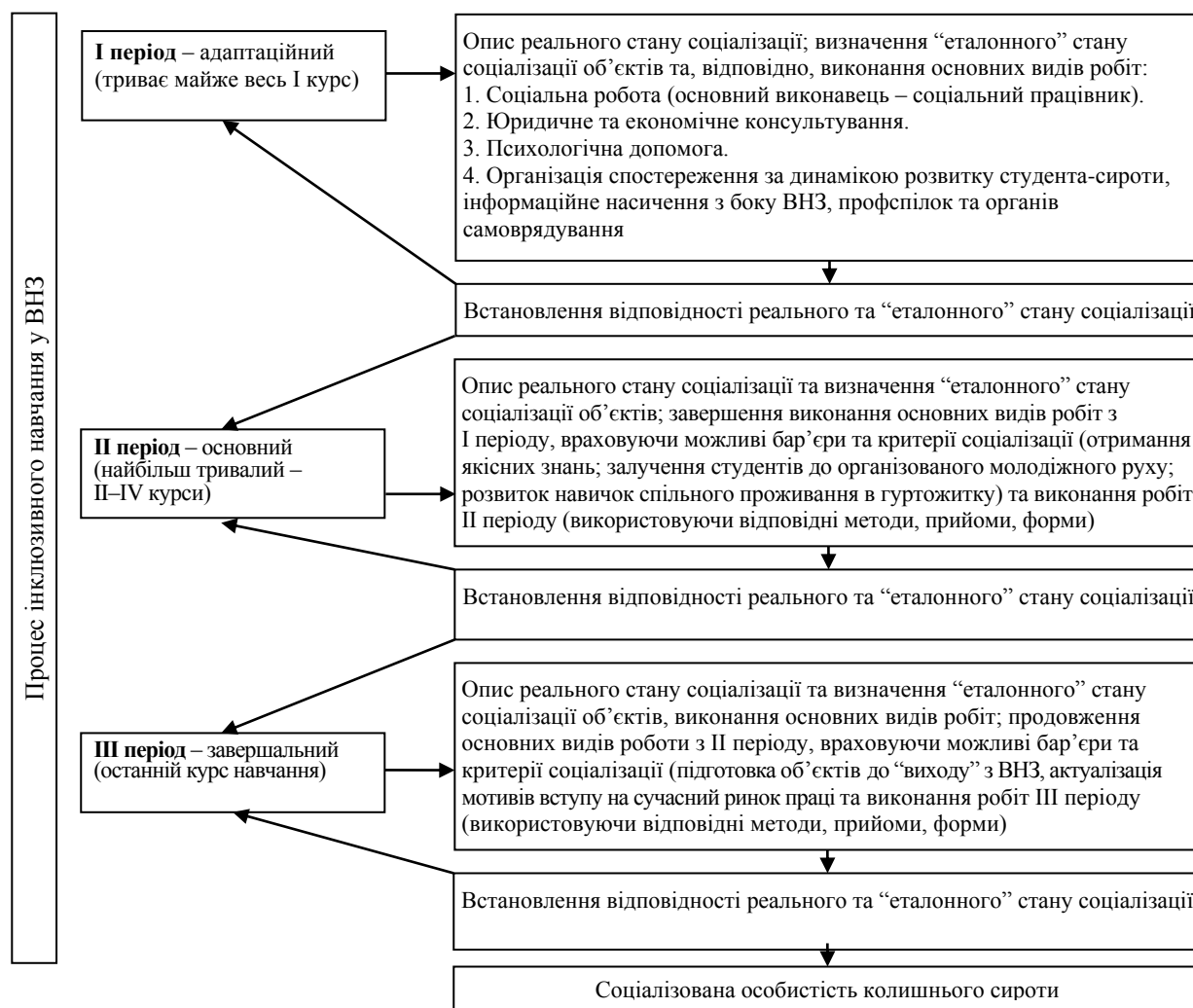

Рис. 1. Модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах

Під час першого адаптаційного періоду студент-сирота стає учасником соціальної взаємодії, включаючись у нові для себе соціальні відносини. У другий період студент-сирота переходить зазвичай тоді, коли він успішно адаптувався до нових умов навчання, проживання, не має академічних заборгованостей, а тому може розпочинати новий навчальний рік та наступний період у своєму житті. Під час третього періоду, який відповідає останньому курсу навчання у ВНЗ, відбувається підготовка до виходу з ВНЗ. У роботі відображено роль кожного з агентів соціалізації, значущих у модельних періодах; відзначено, що соціальна взаємодія агентів створює умови для подолання своєрідної соціальної ексклюзії й організації діяльності в контексті інклюзивного навчання. Використання запропонованої моделі створює умови для ефективного та системного ціннісно-нормативного орієнтування студента-сироти упродовж усього навчання.

У підрозділі 3.2. “Соціальний механізм адаптації студентів-сиріт до навчання у ВНЗ” проаналізовано соціальний механізм адаптації до навчання у ВНЗ; встановлено, що зусилля з підтримки студентів-сиріт спрямовані

переважно на фінансове забезпечення цих студентів, які йдуть до вищої школи не стільки за фаховою освітою чи дипломом, скільки за забезпеченням гідного життя на найближчі роки. Більшість респондентів розглядає вступ до ВНЗ як повне вирішення цілого комплексу проблем. Рекомендація приймальних комісій до зарахування на бюджетне навчання до закладів державної форми власності дає право на отримання матеріальної підтримки від держави в передбачених розмірах.

Лише незначна кількість сиріт має гарні знання, які є необхідними й достатніми для успішного навчання у ВНЗ, тому своєчасно виконувати графік навчального процесу вдається далеко не всім. Наявність проблем зі здоров'ям, процедурними оформленнями пенсій по втраті годувальника (у разі отримання) у державних бюрократичних установах, психологічні труднощі при вступі до нового соціального середовища – все це створює своєрідні бар'єри, подолати які самостійно здатний не кожний студент-сирота. Накопичення вищезазначених проблем призводить до появи академічних заборгованостей, що, як правило, у подальшому перетворюється на аномію та погіршує загальний рівень соціального включення.

У підрозділі 3.3. *“Організація та планування процесу соціалізації й комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ”* проаналізовано проектний фон соціалізації сиріт під час навчання у ВНЗ і визначено функціональні напрями вирішення наявних проблем.

Розглянуто організаційні аспекти підготовки до процесу соціалізації сиріт, зокрема практичну відсутність дипломованих соціальних працівників у системі вищої освіти, яка зумовлена також специфічністю цього виду діяльності, значним обсягом навантаження на працівника. Зрештою, це спричиняє падіння якості соціальних послуг для їх кінцевих отримувачів.

Запропоновано певний набір функцій з ефективною соціалізації сиріт, які мають бути головними для соціального працівника у ВНЗ, та надано рекомендації щодо підвищення ефективності соціальних механізмів соціалізації в процесі комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у ВНЗ.

Використовуючи авторську модель соціалізації студентів-сиріт в умовах ВНЗ, запропоновано запланувати в штатних розписах ВНЗ спеціально закріплених фахівців. Згідно з розробленою моделлю, ці функції має виконувати соціальний працівник, який є головним виконавцем цієї соціотехнології; додатково частину функцій виконуватимуть фахівець юридичного відділу, до компетенції якого входить юридичне та економічне консультування студентів-сиріт; психолог, який надає психологічну допомогу. Комплекс розроблених заходів за своєю багатогранністю виявляється здатним справити соціально-перетворювальний вплив і сформувавати в студентів-сиріт систему соціально адаптованих практик, забезпечити їм належний рівень соціалізації в дорослому житті, адекватний рівню соціалізації дітей із нормальних родин.

ВИСНОВКИ

У ході вирішення наукового завдання за допомогою теоретичного аналізу і шляхом застосування спеціально розробленого емпіричного інструментарію досліджено процес соціалізації сиріт, які навчаються у вищих навчальних закладах. Отримані результати дають змогу зробити такі висновки.

1. Завдяки комплексному застосуванню теоретичних та емпіричних методів дослідження обґрунтовано підхід до розгляду студентів-сиріт, що навчаються у ВНЗ, як окремої специфічної соціальної групи, для якої характерним є ряд спільних проблем на шляху до успішної інтеграції в суспільство. Разом з тим отримані результати дали змогу констатувати, що студенти-сироти, до яких перед вступом до ВНЗ застосовували різні форми виховання (заклади перебування), мають суттєві відмінності. Зазначене зумовлює стратифікацію студентів-сиріт у ВНЗ відповідно до соціального досвіду. На основі вивчення особливостей його здобуття за різних соціалізаційних умов запропоновано типологію сиріт у ВНЗ.

2. Виявлено безпосередній зв'язок особливостей соціалізаційних процесів у сиріт, які навчаються у вищих навчальних закладах, з характером дисфункційних процесів, наявних на попередніх стадіях соціалізації. Оскільки сироти й особи, позбавлені батьківського піклування, проживали певний (більший чи менший) час поза сім'ями своїх біологічних батьків, засвоєння соціальних норм та досвіду відбувалося в них інакше, ніж у решти однолітків, а відповідно, й інтеріоризовані норми, цінності та орієнтації не завжди відповідають вимогам навчання у вищій школі. Зазначене зумовлює трансформацію ролі держави: вона має не просто забезпечити доступ сиріт до здобуття вищої освіти, а й своєчасно створити умови для передачі їм необхідного соціального досвіду, знань, навичок для їх якісного навчання та соціального становлення загалом.

Для реалізації цього завдання необхідний перехід від об'єкт-суб'єктного підходу, у межах якого студенти-сироти відіграють здебільшого пасивну роль у процесі соціалізації, до суб'єкт-суб'єктного, в якому вони є активними учасниками процесу власної соціалізації, причому не лише адаптуються до соціуму, а й за рахунок включення до відповідних соціальних практик стають активними учасниками власного становлення, самовизначення, самореалізації, самоствердження, здатними ініціювати певні зміни соціальних норм.

Водночас дані досліджень вказують на те, що недоліки в соціалізації студентів-сиріт, які не були вчасно усунуті, призводять до актуалізації відтермінованих проблем у випускників, котрі після закінчення ВНЗ стикаються одночасно із житловими проблемами та відсутністю роботи; до того ж часто погіршує стан справ несвідомий вибір спеціальності. Доведено, що зазначене викликає ексклюзію на етапі вступу в доросле життя, породжуючи низку складних соціальних проблем у таких осіб.

3. У результаті аналізу сфер життєдіяльності студентів-сиріт у ВНЗ визначено основних агентів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ, а саме:

макроагентів (держава, суспільство, етнос); мікроагентів (сім'я, групи однолітків, різні організації); мезоагентів (групи людей, пов'язані національною ознакою; регіон, населений пункт, субкультура) тощо. З'ясовано, що залежно від мети дослідницького підходу можливі й інші класифікації; зокрема, можна розглядати агентів індивідуальної дії (кумири, ідеалізовані образи, піклувальники, куратори, викладачі, юристи, соціальні працівники тощо); агентів групової дії (заклади інтернатної опіки, ВНЗ, академічна група, оточення друзів, гуртки, секції, студентські гуртожитки, органи самоврядування, інші об'єднання); агенти інституціональні (освіта, економіка, релігія тощо); агенти неінституціональні (культура, мораль, молодіжна (студентська) субкультура, Інтернет, соціальні мережі, ЗМІ); агенти прямої дії (сім'я, близьке оточення (піклувальники, вихователі, друзі), освіта, заклади культури, дозвілля тощо); агенти непрямой дії (такі галузі, як політика, право, ЗМІ). Встановлено, що труднощі в процесі соціального становлення та розвитку молоді зумовлені неузгодженістю впливу агентів соціалізації на студента-сироту. Соціальна взаємодія основних агентів соціалізації не ставить за мету соціальне становлення студента-сироти, одержання необхідного обсягу знань, набуття вмінь і навичок та є індикатором рівня соціалізації. Аналіз практик вітчизняних ВНЗ свідчить, що найбільш дієвими в підтримці сиріт на сьогодні є агенти соціалізації прямої й індивідуальної дії: піклувальники, соціальні працівники, вихователі з попередніх навчальних закладів.

4. Запропоновано параметри соціального діагностування особливостей соціалізації сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ, в основі виділення яких лежать такі проблеми, що потенційно здатні зумовити певну їх соціальну девіантність: адаптаційні, освітні, житлово-побутові, сімейно-побутові, стан здоров'я, соціально-психологічні, соціально-економічні, культурно-дозвіллеві. Такий набір параметрів діагностування загалом дає змогу дослідити особливості соціалізації сиріт, конкретизує соціальну природу "сирітських девіацій".

5. У підсумку вивчення проблем студентів-сиріт в українських реаліях за допомогою засобів соціального діагностування й моделювання розроблено багаторівневу модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах; визначено змістове наповнення науково-педагогічної й виховної роботи посадових осіб зі студентами-сиротами із залученням фахівців різних соціальних організацій, до компетенції яких належить життєзабезпечення громадян і місцевих громад; функціональні завдання для осіб, які мають здійснювати комплексний соціальний супровід. Це змістове наповнення регламентує процедуру соціального супроводу від початку профорієнтаційних консультувань сироти на етапі подання документів, зарахування, позачергового поселення до студентського гуртожитку, звільнення від сплати за проживання до оформлення фінансових нарахувань тощо. Запропоновано перелік робіт зі сприяння участі сироти в основних формах навчального процесу та студентського життя, адаптації до академічної групи, відпочинку, спорту; з вирішення питання постановки на облік для отримання житла чи сприяння в збереженні права на житло; із залучення до

допомоги інших виконавців моделі (куратора академічної групи, юристів, психологів, адміністрації факультету та ректорату ВНЗ, голів комісій і президії первинних організацій профспілок студентів та органів студентського самоврядування на всіх рівнях).

б. На основі теоретичного й емпіричного аналізу розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності процесу соціалізації сиріт у ВНЗ, а саме: упровадження розробленої моделі соціалізації та комплексного соціального супроводу, створення умов для розвитку системної соціальної роботи у ВНЗ, проведення соціального контролю. У разі забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії сиріт із соціальним працівником ВНЗ, відповідних підрозділів органів влади та місцевого самоврядування відбудеться своєчасна постановка студентів-сиріт на облік для отримання житла згідно з нормативно-правовою базою, а також забезпечення інтеграції в трудове життя й поступове сприяння їх працевлаштуванню тощо.

Як засоби соціотехнології підвищення ефективності засобів соціалізації сиріт запропоновано, зокрема, програми реінтеграції дітей з інтернатних закладів у сімейні форми виховання; забезпечення практичної допомоги в дотриманні чинного законодавства в суміжних сферах (житло, працевлаштування, освіта, захист від насилля тощо); контроль за виконанням нормативно-правових актів щодо підготовки студентів пільгових категорій у ВНЗ; здійснення соціологічного моніторингу практик застосування нормативно-правової бази щодо соціальної та державної підтримки сиріт в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Кузьмін В.В. Соціально-правовий аспект соціалізації сиріт у вищій школі / В.В. Кузьмін // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / [гол. ред. С.В. Шевцов] ; ДНУ ім. Олесь Гончара. – Д. : Грані, 2011. – Вип. 5 (79). – С. 118–123.

2. Кузьмін В.В. Підвищення конкурентоздатності сиріт-випускників вищих навчальних закладів / В.В. Кузьмін // Ринок праці та зайнятість населення : науково-виробниче інформаційне видання / [гол. ред. В.Г. Федоренко] ; ІПК ДСЗУ. – К. : Ринок праці та зайнятість населення, 2011. – Вип. 4 (29). – С. 44–46.

3. Кузьмін В.В. Моделювання соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ / В.В. Кузьмін // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / [редкол.: Д.М. Ядранський (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – Вип. 51. – С. 181–189.

4. Кузьмін В.В. Вплив виховного середовища на сиріт у ВНЗ: соціологічний аналіз / В.В. Кузьмін // Грані : науково-теоретичний і

громадсько-політичний альманах / [гол. ред. С.А. Квітка]; ДНУ ім. Олесь Гончара. – Д. : Грані, 2012. – Вип. 1 (81). – С. 108–112.

5. Кузьмін В.В. Соціологічна характеристика студентів-сиріт, як окремої соціальної групи у ВНЗ / В.В. Кузьмін // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / [гол. ред. С.А. Квітка]; ДНУ ім. Олесь Гончара. – Д. : Грані, 2012. – Вип. 2 (82). – С. 113–118.

6. Кузьмін В.В. Соціалізація студентів-сиріт у ВНЗ: соціологічна рефлексія / В.В. Кузьмін // Психологія і суспільство : український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис / [гол. ред. А.В. Фурман]; ТНЕУ. – Т. : Психологія і суспільство, 2012. – Вип. 2 (48). – С. 64–68.

7. Кузьмін В.В. Соціальна взаємодія агентів соціалізації та сиріт у ВНЗ: встановлення перспективи / В.В. Кузьмін // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / [редкол.: Д.М. Ядранський (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – Вип. 54. – С. 42–47.

Статті в інших виданнях

8. Кузьмін В.В. Специфика социализации и формирования личности студентов-сирот в ВУЗе / В.В. Кузьмин // Управление социальными процессами в условиях модернизации России: теория и практика : сборник статей по материалам IX Афанасьевских чтений / под ред. проф. О.А. Уржа. – М. : Изд-во РГСУ, 2011. – С. 256–259.

9. Кузьмін В.В. Социальное становление студентов ВУЗов из различных специфических социальных общностей / В.В. Кузьмин // Психология. Социология. Педагогика : научно-практический журнал / гл. ред. проф. В.Г. Маралов. – М. : Изд-во ИНГН, 2012. – № 12 (25). – С. 48–51.

Матеріали конференцій

10. Кузьмін В.В. Особливості соціалізації сиріт у вищих навчальних закладах України / В.В. Кузьмін // Соціальні зміни та культурна ідентичність : збірник тез доповідей учасників міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців. – О. : ОНУ імені І.І. Мечникова, 2011. – С. 143–146.

11. Кузьмін В.В. Проблеми соціалізації сиріт у вищій школі: шляхи вирішення / В.В. Кузьмін // Соціологія у (пост)сучасності : збірник тез доповідей IX Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 101–103.

12. Кузьмін В.В. Різновиди агентів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ / В.В. Кузьмін // Наука і вища освіта : тези доповідей учасників XIX Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених, м. Запоріжжя, 21–22 квітня 2011 р. : у 3 т. / Класичний приватний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – Т. 3. – С. 137–138.

13. Кузьмін В.В. Стан здоров'я як один із чинників соціалізації студентів-сиріт / В.В. Кузьмін // Сучасні аспекти медицини і фармації-2011 : тези

доповідей учасників 71 Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів з міжнародною участю, присвяченої Дню науки, м. Запоріжжя, 12–13 травня 2011 р. / ЗДМУ. – Запоріжжя : Вид-во ЗДМУ, 2011. – Вип. XXIV, додаток. – Т. 2. – С. 39–40.

14. Кузьмін В.В. Законодавче забезпечення соціального розвитку студентів-сиріт у ВНЗ / В.В. Кузьмін // Запорізькі правові читання : тези доповідей щорічної Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 20–21 травня 2011 р. / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Ч. 2. – С. 212–216.

15. Кузьмін В.В. Особливості механізму працевлаштування сиріт-випускників вищих закладах освіти / В.В. Кузьмін // Соціологія праці та зайнятості: шляхи інституціоналізації та перспективи розвитку : зб. наук. пр. III Всеукраїнської наук.-практ. конф. / упоряд. М.В. Туленков, М.П. Лукашевич, Е.М. Кучменко, О.Ю. Вілкова, М.В. Судаков ; за заг. ред. М.П. Лукашевича. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – С. 175–180.

16. Кузьмін В.В. Технологізація соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ / В.В. Кузьмін // Соціологія у (пост)сучасності : збірник тез доповідей X Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 90–92.

17. Кузьмін В.В. Сирота у ВНЗ: життєві практики та перспективи / В.В. Кузьмін // Наука і вища освіта : тези доповідей учасників XX Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених, м. Запоріжжя, 6 квітня 2012 р. : у 3 т. / Класичний приватний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – Т. 3. – С. 56.

18. Кузьмін В.В. Наслідки проблеми сирітства в українських реаліях: соціологічний вимір / В.В. Кузьмін // Дитинство. Освіта. Соціум. Вісник Інституту розвитку дитини (додаток) : методичні та практичні матеріали (за результатами II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених). – К., 2013. – Вип. 4. – С. 219–222.

АНОТАЦІЯ

Кузьмін В.В. Соціалізація сиріт у вищих навчальних закладах України: соціотехнологічний аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2013.

Виявлено особливості соціалізаційних процесів різних категорій студентів-сиріт, зокрема, студентів, у яких під час навчання у ВНЗ померли батьки. Розглянуто їхні спільні характеристики як представників окремої специфічної соціальної групи; визначено основних агентів соціалізації; проаналізовано практики застосування нормативно-правової бази соціальної підтримки студентів-сиріт в Україні; проведено соціальне діагностування особливостей соціалізації сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ ($n = 440$); встановлено типові проблеми періоду соціалізації таких студентів у ВНЗ в

українських реаліях та визначено перспективи соціальної інтеграції випускників ВНЗ із числа сиріт у постнавчальний період. Розроблено й запропоновано ряд елементів соціотехнологізації процесу соціалізації студентів-сиріт, на основі яких створено модель їх соціалізації та комплексного соціального супроводу у ВНЗ; надано рекомендації щодо підвищення ефективності засобів соціалізації сиріт.

Ключові слова: соціалізація, студент-сирота, агент, ВНЗ, взаємодія, модель, соціальні технології, соціальний працівник.

АННОТАЦІЯ

Кузьмин В.В. Социализация сирот в высших учебных заведениях Украины: социотехнологический аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Классический приватный университет. – Запорожье, 2013.

Диссертация посвящена рассмотрению особенностей социализации студентов-сирот, ее актуальность возрастает в ответ на увеличение количества сирот в Украине, что автоматически повышает её важность в сфере образования, в частности высшего. В работе изложены теоретические и методологические основы исследования социализации, понимаемой как особый процесс, позволяющий человеку сформироваться как полноценному члену общества.

Результат и качество социализации зависят от различных факторов, в т. ч. от личностного потенциала сироты, заложенного в его наследственности и социальном окружении. Личность не просто получает социальный опыт, а путем собственных усилий превращает его в свои ценности и ориентации. Обосновано, что для содержательной социализации должен превалировать субъект-субъектный подход, который ведет к активному освоению личностью общественных норм и отношений, приобретению определенного социального статуса в процессе инклюзивного образования.

Социальное диагностирование особенностей социализации студентов-сирот в условиях отечественных вузов проводилось в два этапа. На первом этапе была разработана программа исследования, проведен анкетный опрос “Анализ проблем студентов-сирот в высших учебных заведениях” ($n = 440$). На основе этого была составлена социологическая характеристика проблем студентов-сирот, эмпирическим путем определены барьеры социализации сирот, которые препятствуют качественному обучению и воспитанию, создают причины социальной эксклюзии. На втором этапе проведено частично структурированное интервью бывших студентов-сирот, которые по разным причинам прекратили обучение в вузах в 2005–2011 гг. На основе данных второго этапа исследования рассмотрены социальные последствия проблем социализации в послеучебный период. Полученные данные по социальным последствиям проблем социализации дополнили социологическую характеристику проблем студентов-сирот, отобразили существующую картину

адаптации и социализации во время и после завершения обучения в вузах, дальнейшую интеграцию в общество.

На эмпирическом уровне установлены особенности социализационных процессов различных категорий студентов: сирот; лишенных родительского попечения, а также лиц, у которых в период обучения в вузе умерли родители (в т. ч. последний из родителей). Рассмотрены их общие характеристики как представителей отдельной специфической социальной группы, определены основные агенты социализации студентов-сирот, проанализированы практики использования нормативно-правовой базы социальной поддержки студентов-сирот в Украине, выявлены типичные проблемы социализации таких студентов во время обучения в вузе и исследована последующая социализация выпускников вузов из числа сирот в послеучебный период при входе во взрослую жизнь. Путем социотехнологизации процесса социализации студентов-сирот разработана модель их социализации и комплексного социального сопровождения в высших учебных заведениях, рассмотрен социальный механизм адаптации студентов-сирот к обучению в вузе, предложены социотехнологии, способствующие повышению эффективности средств социализации сирот, представлены рекомендации по повышению эффективности средств социализации студентов-сирот в вузах.

Ключевые слова: социализация, студент-сирота, агент, вуз, взаимодействие, модель, социальные технологии, социальный работник.

SUMMARY

Kuzmin V.V. Orphan socialization in Ukrainian higher education: sociotechnological aspect. – Manuscript.

Dissertation to obtain the Candidate of sociological science scientific degree, speciality 22.00.04 – Special and Branch Sociology. – Classic Private University. – Zaporizhzhja, 2013.

Revealed the features of socialization processes which occur to orphan-students, deprived of parental care; also persons from among them, students whose parents died during their studies at university. They were characterized as representatives of specific social community at the university; the main agents of socialization were defined, the practices of legislation application of social support for orphan-students in Ukraine were analyzed, the social diagnostic of the features of orphans socialization in local universities ($n = 440$) were performed, the problems of such students in Ukrainian realities were established and the further socialization of orphans, who graduated from university, was defined. The comprehensive model of socialization and social support for orphan-students in higher educational institutions was developed, and recommendations for improving the efficiency of orphans socialization were given.

Key words: socialization, orphan-student, agent, university, interaction, model, social technology, social worker.

КУЗЬМІН ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ СИРІТ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ:
СОЦІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Відповідальний за випуск – Ядранський Д.М.

Підписано до друку 17.09.2013.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.

Умовн.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 150 пр. Зам. № 1-13А.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.

